

Fresk från Lejongraven i Tarquinia som visar prov på etruskernas färgglada klädedräkter.

foto: Réunion des Musées Nationaux Larnieu

etruskerna satt på en förmögenhet ~ *men visste de om det?*

av RICHARD HOLMGREN

I hjärtat av Etrurien upptäckte Giovanni di Castro under 1400-talet mineralet alunit i de italienska Tolfabergen. Som handlare i textilbranschen visste han att det innebar början på en storindustri med lysande ekonomiska utsikter. Alunit användes som fixermedel vid färgning av textilier och var mycket exklusivt. Alun var dock känt sedan flera tusen år tillbaka och frågan är om di Castro snarare återupptäckte en sedan länge förlorad kunskap på etruskisk mark.

Under Europas medeltid hade användandet av alun i princip försvunnit även om det fortfarande bröts, förädlades och nyttjades till fulla i öst. Di Castro skapade sig en förmögenhet som textilagent genom att färga italiensktillverkat kläde i Konstantinopel. Under tiden lärde han sig allt om traktens framställning och utvinning av alun. När Konstantinopel föll i Turkarnas händer blev aluntillgångarna i öst inte längre en resurs att räkna med. Di Castro fick då på hemmaplan upp ögonen för likheterna med den geologi och natur han kände från öst. Genom att bränna de vita mineralerna kunde han erhålla det alun han tidigare bara känt från färgbaden i Konstantinopel.

I ett brev till påven Pius II förklarar Di Castro att Tolfabergens alun var vida finare än det från Asien och med kyrkans resurser så skulle alunimporten från Turkiet kunna bli ett minne blott. De näraliggande skeppshamnarna skulle vidare vara ett ypperligt utgångsläge för att förse hela Europa med det finaste mineral. Några år senare kom gruvdrift att inledas på italiensk mark, ungefär sex mil norr om Rom. Från och med denna upptäckt kom romerskt alun att

betraktas som det absolut bästa i världen och det kom att bli den viktigaste inkomstkällan för kyrkostaten fram till slutet av 1800-talet. Påven Paolo II kungjorde senare en bannlysning att all handel med alun skulle vara kopplad till förekomsterna på kyrkans mark i Tolfa. Ursäkten för denna omständighet var att inkomsterna skulle finansiera ett större korståg mot turkarna.

Alun kom dock även att återfinnas på andra platser i Italien. Dessa platser var främst kopplade till kungadömet Neapel och fyndorter som Lipari och Ischia vilka tidigare exploaterats av romarna. Erfarna arbetare från Mindre Asien och det disintegrerade östliga imperiet, kom nu över till Italien och spred sina hemligheter om tygfärgning.

Handelsvaran alun uppträder i naturen som ett mineralsalt och det är bland annat i denna form som vi stöter på termen alunit. Alun förekommer som grumligt vita block eller som ett vitt pulver. Den kan också uppträda som relativt kornig eller i större kristallina sjok som löser sig bäst i varmt vatten.

Alun äger sin kommersiella betydelse framförallt för dess användbarhet till-

sammans med siden, ull, bomull och linne. Genomdränkta med alun, så absorberar textilierna de olika naturliga färgämnen på ett obehindrat sätt, vilket utvecklar färger med mer lyster och bättre beständighet. Vidare gör alun, som impregnering, hudar både slitstarka och smidiga.

Alun är ett vitt begrepp för flera olika substanser och produkten ska inte förväxlas med dess obearbetade form i egenskap av alunit, vilket har vilselett forskningen i frågan om forna kulturers tekniska kunskaper. Alun var en viktig naturresurs bland de tidiga kulturerna kring Medelhavet, men det ämne som användes för garvning och färgning var alun i dess rena och naturliga form – som kristaller. Detta stod att finna vid Egyptens oaser eller vid källor i vulkaniska områden.

Huruvida bearbetningen av alunit till det extremt kvalitativa alunet endast är en sen kunskap som lär ha uppmärksammas vid 1000-talets början, är dock en fråga som inte lätt kan besvaras.

I den antika staden Pompeji finner vi en avbildning av *Venus Pompejana*, färgarnas skyddsgudinna. I hennes närhet stoltserar Merkurius, handelsväsendets gud. Han bär en väska med pengar – symbolen för en vinstgivande byteshandel.

Kläden färgade med det exklusiva färgämnet purpur är beroende av ett bra fixermedel och därför var dessa i sig en mycket viktig handelsvara. Trots att både sländtrissor, vävtyngder och andra till textilier knutna föremål är mycket vanliga lämningar redan i den etruskiska fornlämningsmiljön, så tenderar vikten av färgat kläde som viktig handelsresurs att hamna lite i glömska.

Dekorerede kammargravar ger oss dock bilder av vackert färgrika etruskiska dräkter. Ett indicium på vikten av färgat kläde i den etruskiska kulturen, är kanske beskrivningen av den etruskiska togan, *toga praetexta*. Plinius och Livius hävdar att togan härstammar från etruskerna vilken sägs ha ägt en bred purpurfärgad fällning vilken introducerades som den kungliga ämbetsdräkten. Purpurfärgen i dräkter kom längre fram i tiden att symbolisera gudomlighet och kejsarlig makt.

Indigo, i kombination med alun som betmedel, fullgjorde oseparatorbara komplement till varandra vid ullfärgning. Indigo tillhör den så kallade *indigoida* grupp dit också purpurnäckans exklu-

siva färgämne ”royal purple shellfish dye” räknas. Den senare är också känd under namnet *purpur från Tyrus*.

Etruskernas färgrika kläden, vid sidan om andra omständigheter, kan indikera att denna kultur nyttjade de alunrika bergen i sina omgivning - att man tidigt både exporterade alun och utvecklade ett hantverk inom färgning och garvning. Att etruskerna dessutom ägde indirekta och kanske till och med direkta kopplingar till Mindre Asien är en spännande aspekt på detta antagande.

Herodotos skriver att etruskerna härstammade från en grupp lydier vilka lämnat sitt hemland i Mindre Asien och slutligen slagit sig ned i mellersta Italien. Den grekiske historikern Dionysios från Halikarnassos hävdade dock att etruskerna inte nått Italien utifrån, utan snarare utgjorde landets egen infödda befolkning. Sanningen finner vi nog någonstans däremellan. Mindreasi-

atiska inslag i etruskisk kultur samt inte minst språkliga likheter med inskrifter från ön Lemnos, väcker liv i Herodotos uppgifter. I korthet kan vi dock konstatera att etruskerna faktiskt äger inslag av orientalisk stil och därför också på ett eller annat sätt förvärvat sig intryck och kunskaper från Mindre Asien. En intressant aspekt på detta förhållande är just hur Tolfas alunförande berg kom att upptäckas genom kunskaper som man förvärvat från Mindre Asien.

Ett större arkeologiskt problem vi konfronteras med vid spårandet av äldre gruvdrift, är att lukrativa gruvvorter har en lång kontinuitet. Tolfabergens gruvdriften har fortsatt in i modern tid och tidiga spår är sedan länge uttraderade. Etruskiska boplatser visar dock svårtolkade kanaler och baljformade håligheterna i tuffklippan, ursprungligen innehållande krukor (*dolia*). Möjligen kan dessa vittna om etruskiska färgtråg. Levande arabiska

En romersk gravsten från det första århundradet, tillhörande en skotillverkare (*alutarius*). Det latinska namnet visar alunets vida betydelse under antiken – här i egenskap av garvmedel.

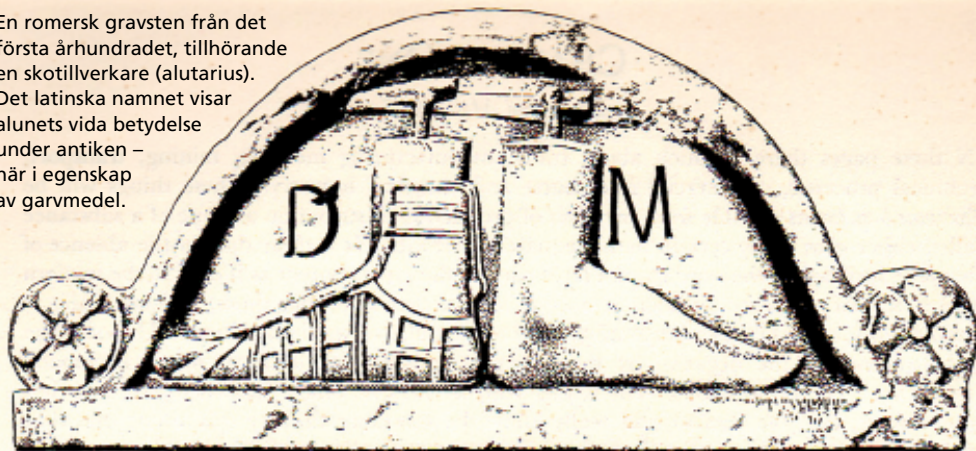

foto: Richard Holmgren

Ovan. Prover av alunit. De kritvita styckena från Tolfa (markerade A) i jämförelse med övriga prover från t.ex. Turkiet (från J. J. Berzelius mineralsamling vid Naturhistoriska riksmuseet i Stockholm).

Ilex Aquifolium, Järnek. Busken förekommer rikligt kring den etruskiska boplatsten San Giovenale. Under medeltid sades den påvisa och lokalisera platsen för alunrik mark.

traditioner med textilfärgning i indigo, visar anläggningar som finner paralleller till dessa konstruktioner.

De gamla egyptierna och babylonerna verkar dock ha känt till metoden att framställa alun ur alunite enligt den princip som di Castro tog med från öst. Att denna kunskap i sådana fall inte skulle ha nått de vida handlande etruskerna är svår att föreställa sig. Detta måste i sådana fall varit en exceptionellt viktig ekonomisk resurs för detta folk – till och med en av de viktigare förutsättningarna för den etruskiska ekonomin, möjligen också förutsättningen för de etruskiska städerna kring Tolfabergsen.

Spåren efter järn och kopparhantering är ofta synliga inom eller i närområdet av en boplatzlämning. Det är också där som huvuddelen av den arkeologiska dokumentationen sker. Enligt äldre beskrivningar av alunframställningen i Tolfa, så skedde fabrikationen av alunet utanför bebyggelsen. Platsen för framställningen kräver ett kort avstånd mellan dagbrottet och platsen för bränning. Avståndet till skog och rikligt med färskvatten är också av betydelse. Av denna anledning är det inte förvånande att vi tidigare ej funnit spår av antikens framställning av alunite i Tolfabergsen.

Huruvida kulturer under det första årtusendet före vår tideräkning, i trakten kring Tolfabergsen, kände till möjligheten att frigöra alunsaltet ur alunite är ännu inte besvarad.

Ett tidigt nyttjande av råvaran och hur denna kan ha utvecklats lokala garv- och färgningsindustrier av lädervaror, ull och textilier, kan också sättas i relation till resurser av tamboskap och textilprodukter. Detta öppnar spännande ekonomiska perspektiv på olika former av djurhushållning. Frågan om tidig alunframställning i Tolfabergsen torde således vara ett av de viktigare spörsmålen att väga in i forskningen kring etruskisk ekonomi och handel. Vi kan bara nyktert och avslutningsvis konstatera att etruskerna satt på en förmögenhet av ofattbara mått. Var de ovetande om detta, så skulle det idag kunna jämföras med bedriften att importera olja till Kuwait.

Richard Holmgren är klassisk arkeolog och forskar kring alun under antiken och har deltagit i etruskiska utgrävningar.

Han kommer att leda Populär Arkeologis resa till Etrurien i vår.

på spaning i etruskernas land

Etruskiska gravar i Blera vilka kommer att besökas under resan.

foto: Archivio Scala

Tidigare var forskarna osäkra om varifrån etruskerna, och deras kultur i mellersta delen av den italiska halvön, egentligen härstammade. Numera är arkeologerna överens om att sjöfarare från Östra Medelhavsområdet kom till området omkring 700 år före vår tideräkning och så småningom bosatte sig där. De kom att tillsammans med de inhemska folken i den tidigare *Villanovakulturen* att utforma den så rika och framstående etruskiska kulturen.

Den kännetecknas bl.a. av en framstående kunskap av metallhantering, tidigt skriftspråk och anläggandet av städer som fungerade som autonoma enheter och en livlig handel. Järn och koppar som utvanns i Toscana var viktiga handelsvaror och en grund för välståndet.

Etruskerna övertog alfabetet från grekerna och deras skriftspråk kom att bli en brygga mellan det grekiska och romerska skriftspråket.

Husen byggdes ofta i tuff, en vulkanisk bergart, som kunde hanteras relativt lätt och formas i block. Flera utgrävningar har gjorts av etruskiska bosättningar och gravar, inte minst de tidiga tumulusgravarna. Bland de mest kända är utgrävningarna i San Giovenale där den förre svenske kungen, Gustaf VI Adolf, medverkade.

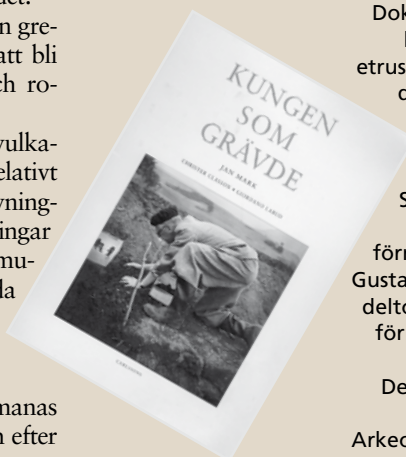
Etruskernas värde kom att utmanas både av grekiska kolonisatorer och efter dem av det romerska imperiet och omkring år 300 f.v.t. kom deras land att succesivt ingå i det romerska imperiet även

om dess kulturella särart kom att fortleva och också påverka romarna.

Populär Arkeologi kommer i vår att i en unik arkeologisk resa för intresserade utan förkunskap besöka en rad av etruskernas städer och lämningar. Bland dem Tarquinia, Blera, Viterbo, Cerveteri, San Giovenale och även Tolfabergsen där utvinningen av alun för färgning av tyger sannolikt var en utomordentligt viktig grund för etruskernas välstånd. Vi får även ta del av forskningsresultat och delta i arkeologiska experiment i arkeologibyn *Antiquitates* nära Blera.

På sidan 39 i detta nummer av Populär Arkeologi kan du läsa om resans upplägg och hur du anmäler dig.

PA

Dokumentärboken om etruskerna och de svenska utgrävningarna i San Giovenale, där förre kungen Gustaf VI Adolf deltog, utgavs för ett par år sedan. Deltagarna i Populär Arkeologis resa kommer att erhålla boken inför resan.